षड्शीतिमुखेऽतीते दृष्टे च विषुवद्वये ॥
भविष्यत्ययने पुण्यमतीते चोत्तरायणे ।
आदौ पुण्यं विजानीयात् यद्यभिन्ना तिथि-
र्भवेत् ॥"

विंशकला विंशतितमी कला संक्रान्तिक्षणादूर्द्ध्वं यावद्भवति तावत् पुण्यम्। निरंशेऽंशगुणे संक्रान्तिकाले हि भास्करोऽंशरहितो भवति तस्मिन् दृष्टे दिवेति यावत्। दिनञ्च दिनकरकरसंस्कृतास्त्रिंशन्नाड़िका इति ज्योतिर्विदः। तदर्द्धं तत्समाप्तिं यावत् तावत् पुण्यम्। तथा च हृद्दशिष्ठः। त्रिंशत्कर्कटके नाड्यो मकरे विंशतिः स्मृताः। नाड़ी दण्डः।

"उत्पलाद्दिपलं षष्ठ्या विपलात्तु पलं नयेत्।
पलात्षष्ठ्या नयेन्नाड़ीं तत्षष्ठ्या तु रवेर्दिनम् ॥"
इति सिद्धान्तसन्दर्भात् ॥

ततश्च देवीपुराणबृहद्दशिष्ठयोरेकवाक्यतया कलानाड्योः पर्य्यायता ॥*॥ रात्रिसंक्रमणे त्वाह अर्द्धरात्रे त्विति। असम्पूर्णे कलान्यूनार्द्धरात्रे।

"कलान्यूनार्द्धरात्रे तु यदि संक्रमणं भवेत्।
तदहः पुण्यमिच्छन्ति गार्गगालवगोतमाः ॥"

इति कृत्यचिन्तामणिवर्द्धकृत्यधृतगर्गवचनात्। कालकौमुद्याञ्च गालवेत्यत्र हारीत इति पाठः। ततश्च कलान्यूनार्द्धरात्राभ्यन्तरे द्वादशस्वेव संक्रान्तिषु अनागतं नागतं संक्रमणेन यत्र दिवा तदेव पुण्यं पुण्यजनकम्। तत्तु पूर्व्वदिनं तदेव संक्रान्तेरनागतत्वसम्भवात्। तेन संक्रमणकालादर्व्वागेव दिवापरार्द्धे स्नानादिकं कर्त्तव्यमित्यर्थः। अर्द्धरात्रे व्यतीते कालाधिकार्द्धरात्रे व्यतीते। संपूर्णे अर्द्धरात्रे रात्रिमध्यकलयोः। कलान्यूनार्द्धरात्रे त्विति वचनानन्तरं भुजबलभीमे।

"अर्द्धरात्रे कलाधिक्ये यदा संक्रमते रविः।
तदोत्तरदिनं ग्राह्यं स्नानदानजपादिषु ॥
अर्द्धरात्रे तु संपूर्णे यदा संक्रमते रविः।
प्राङ्दिनद्वयं पुण्यं त्यक्त्वा मकरकर्कटौ ॥"

इति वचनाभ्यां तथा प्रतीतेः। कालविवेके कालकौमुद्याञ्च शातातपजावालौ।

"पूर्व्वे चेदर्द्धरात्रे तु रविसंक्रमणं भवेत्।
प्राङ्दिनद्वयं पुण्यं त्यक्त्वा मकरकर्कटौ ॥"

एतयोर्व्यवस्थां आह कालमाधवीये भविष्योत्तरीयम्।

मिथुनात् कर्किसंक्रान्तिर्यदि स्यादंशमालिनः।
प्रदोषे वा निशीथे वा कुर्य्यादहनि पूर्व्वतः ॥
कार्म्मुकन्तु परित्यज्य ध्रुवं संक्रमते रविः।
प्रभात वार्द्धरात्रे वा स्नानं कुर्य्यात् परेऽहनि॥"

ततश्च रात्रिमध्यदण्डद्वयात्मकार्द्धरात्रसंक्रान्तावदयेऽस्तमयेऽपि वा इत्यनेन उदयोपक्रममस्तमयान्तञ्च मानार्द्धं पुण्यम्। एवञ्चोभयदिने पुण्यकाले पूर्व्वदिनाकरण एव परदिने।

"श्वः कार्य्यमद्य कर्त्तव्यं पूर्व्वाह्णे चापराह्णिकम्।
न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतमस्य न वा कृतम् ॥"
इति लिङ्गपुराणात् मोक्षधर्म्माच्च ॥

तत्रापि दक्षिणायने पूर्व्वदिनार्द्धमात्रमिति विशेषः। उत्तरायणे परदिनार्द्धमात्रमिति विशेषः। मानार्द्धमिति भास्करे भास्करोपलक्षिते काले दिवेति यावत् तस्मिन् संक्रमणेऽपि मानार्द्धं पुण्यम्। एतच्च विषुवषड्शीतिविषयम्! अयनकालयोः पूर्व्वमुक्तत्वात् विष्णुपद्याश्चोभयतः षोड़शकलानां पञ्चदशनाड़िकानां वा पुण्यत्वस्य शातातपादिवचनेन वक्ष्यमाणत्वात्। तेन दिवासंक्रमण एवायनादित्वेन पुण्यकाले विशेषः। रात्रिसंक्रमणे तु अर्द्धरात्रीयमकरकर्कटसंक्रमणव्यतिरिक्ते सर्व्वेषां तुल्यतेति। अपूर्णे अर्द्धरात्रे कलान्यूनार्द्धरात्रे इत्यत्रापि मानार्द्धमित्यनुषज्यते। दिवापुण्यमिति यत् प्रागुक्तं अत्र तदेव मानार्द्धत्वेन विशेषितमित्यपुनरुक्तिः। एवमुदयास्तमये यन्मानार्द्धं पुण्यं तत् किमेकदिने दिनयोर्व्वेति तत्राह संपूर्णे तूभयोरिति उभयोः पूर्व्वापरदिनयोर्म्मानार्द्धं पुण्यं तेन पूर्व्वदिनस्यास्तमयपर्य्यन्तं परदिनस्य उदयमारभ्य मानार्द्धं पुण्यमित्यर्थः। अतिरेके अर्द्धरात्रात् परतः संक्रमणे परेऽहनि मानार्द्धं पुण्यमित्यनुषज्यते। मानार्द्धन्तु प्रहरद्वयम्।

"अर्द्धरात्रादधस्तस्मिन् मध्याह्नस्योपरिक्रिया।
ऊर्द्धं संक्रमणे भानोरुदयात् प्रहरद्वयम्।
पूर्णार्द्धरात्रसंक्रान्तौ द्वे दिनार्द्धे तु पुण्यदे ॥"

इति संवत्सरप्रदीपगङ्गावाक्यावलीधृतवशिष्ठसौरधर्म्मवचनैकवाक्यत्वात्!

"अर्द्धरात्रादधश्चैव दिनार्द्धस्योपरि क्रिया।
ऊर्द्धं संक्रमणे भानोरुदयात् प्रहरद्वयम् ॥"

इति भोजराजकृत्यचिन्तामणिधृतैकवाक्यत्वाच्च अधः पूर्व्वं ऊर्द्धं परत। क्रिया स्नानादिका। एवञ्च गर्गवचनस्यतदहरिति यामद्वयपरम्। अन्यथा मूलभूतश्रुत्यन्तरकल्पनापत्तेः। एवञ्च षड्शीतिमुखेऽतीते इत्यादि दिवासंक्रमणविषयम्। तेन दिवा षड्शीतिसंक्रमणे भूते भविष्यन्मानार्द्धं पुण्यं एव विषुवद्वयेऽपि। दिवोत्तरायणेऽपि भविष्यद्दिनतिदण्डानां पुण्यत्वम्। अतोत्तरायणस्य पृथगभिधानात् अयन इति पदं दक्षिणायनपरं गोवलीवर्द्दन्यायात्। तेन दिवा दक्षिणायने भविष्यति भूतत्रिंशद्दण्डानां पुण्यत्वम्। एवञ्च षड्शीत्यादिव्यवकाशमलभमानम्।

"अर्व्वाक् षोड़श विज्ञेया नाड्यः पश्चाच्च षोड़श।
कालः पुण्योऽर्कसंक्रान्तेर्व्विद्वद्भिः परिकीर्त्तितः॥"
इति शातातपीयम्।

"अतीतानागतो भोगो नाड्यः पञ्चदश स्मृताः॥"
इति देवीपुराणीयञ्च वचनं दिवा विष्णुपदीविषयम्। अतएव जावालिबृहद्दशिष्ठौ।

"पुण्यायां विष्णुपद्याञ्च प्राक् पश्चादपि षोड़श॥"

अर्द्धरात्रे विशेषमाह आदावित्यादि। अर्द्धरात्रसंक्रान्तावादौ पूर्व्वदिन एव मानार्द्धं पुण्यम्। यद्यभिन्ना संक्रान्तिकाले पूर्वदिने च एकैव तिथिर्भवेत् तेन मध्यरात्रे संक्रमणे यदुभयदिनमानार्द्धं पुण्यमुक्तं तन्नित्यतिथिविषयम्। अतीते पुनरर्द्धरात्रे पूर्व्वेद्युः तिथ्यभेदेऽपि परदिनस्यैव पूर्व्वार्द्धे पुण्यमिति तात्पर्य्यार्थः ॥ एवञ्च रात्रिसंक्रान्तौ दिन एव पुण्यत्वाभिधानात्।

"राहुदर्शनसंक्रान्तिविवाहात्ययवर्द्धिषु।
स्नानदानादिकं कुर्य्युर्निशि काम्यव्रतेषु च ॥"

इति देवलेन दिनसंक्रमणस्य रात्रिप्रविष्टपुण्यकालांशे संक्रान्तिनिमित्तेन स्नानदानादि विधीयते इति ॥ * ॥ यत्तु।

"मन्दा मन्दाकिनी ध्वाङ्क्षी घोरा चैव महोदरी राक्षसी मिश्रिता प्रोक्ता संक्रान्तिः सप्तधा नृप
मन्दा ध्रुवेषु विज्ञेया सदो मन्दाकिनी तथा।
क्षिप्रे ध्वाङ्क्षी विजानीयादुग्रे घोरा प्रकीर्त्तिता
चरे महोदरी ज्ञेया क्रूरैर्ऋक्षैश्च राक्षसी।
मिश्रिता चैव विज्ञेया मिश्रितर्क्षैस्तु संक्रमे ॥"
इत्येतैर्द्वादशस्वेव संक्रान्तिषु ध्रुवादिनक्षत्रयोगान्मन्दादिरूपतया सप्तधाभिन्नासु।

"त्रि चतुः पञ्च सप्ताष्ट नव द्वादश एव च।
क्रमेण घटिका ज्ञेतास्तत्पुण्यं पारमार्थिकम्॥"

इति देवीपुराणे एव त्रिचतुरादिघटिकानां पुण्यत्वमुक्तं तद्दिवाराज्योस्तत्तत्कालोपदेशात् अवकाशमलभमानं सन्ध्याद्वयसंक्रान्तिविषयमिति समयप्रकाशः ॥*॥ ध्रुवादिगणस्तु दीपिकायाम्।

"उग्रः पूर्व्वमघान्तकाः ध्रुवगणस्त्रीणुत्तराणि स्वभू-
र्व्वातादित्यहरित्रयं चरगणः पुष्याश्विहस्ता लघुः।
चित्रामित्रमृगान्त्यभं मृदुगणस्तौष्ण्योऽहि-
रुद्रेन्द्रयुक्
मिश्रोऽग्निः सविशाखभः शुभफलाः सर्व्वे स्वकृत्य गणाः ॥"

अन्तको भरणी। स्वभू रोहिणी। वातादित्यहरित्रयं स्वाती पुनर्वसुः श्रवणा धनिष्ठा शतभिषा। मित्रमृगान्त्यभं अनुराधामृगशिरारेवत्यः। अहिरुद्रेन्द्रयुक् अश्लेषा आर्द्रा ज्येष्ठा मूला। अग्निः कृत्तिका। कल्पतरुस्तु। क्रमेण यथासंख्यन एता घटिकास्तत्पुण्यं तस्य सक्रमणस्य पुण्यहेतुत्वात् पुण्यं पारमार्थिकं मुख्यम्।

"त्रुटेः सहस्रभागो यः स कालो रविसंक्रमः।"

इत्युक्तसूक्ष्मसङ्क्रमकालीनानुष्ठानजन्यपुण्यसमपुण्यहेतव इत्याह। त्रुटिस्तु।

"लघुक्षरचतुर्भागस्त्रुटिरित्यभिधीयते।
त्रुटिद्वयं लवः प्रोक्तो निमेषस्तु लवद्वयम् ॥"
इति स्मृत्युक्ता ॥

एतदेव मतं युक्तम्। अतएव देवलेन।

"या याः संग्रहिता नाड्यस्तास्ताः पुण्यतमाः स्मृताः।"